

Bodai Zsuzsa

A reformátorok gazdasági tanításai

Luther Márton 1517-es fellépése óta október 31. tradicionálisan a Reformáció születésnapja. Sokan sokféleképpen méltatták az idők során ezen a napon a reformátorok tanításait, cselekedeteit. Az alábbi tanulmány Luther Márton és Kálvin János gazdasági tanításainak elemzésével emlékezik.

Max Weber a protestantizmus történelmi szerepét elemezve megállapítja: A protestáns etika lényeges szerepet játszott a modern "kapitalista szellem" kialakulásában. A lutheri és a kálvini hivatásetika a munkára való beállítódás szellemének előterbe állításával a "kapitalista szellem"-nek, a gazdasági racionalitásnak fontos történelmi előzménye volt. A hivatásetika alapjainak megteremtője, első megfogalmazója a németországi reformáció vezéralakja, Luther Márton.

1. Luther a hivatásról, a kereskedelemről és az uzoráról

A reformátori etikában új fogalomként kezdték használni a *hivatás* (németül: *Beruf*) kifejezést. A modern hivatás-fogalom létrejött a protestáns bibliafordításokra nyúlik vissza. A hivatás-fogalom újszerű, világi értelmezése először Luther bibliafordításában jelenik meg.¹

"A lutheri bibliafordítás Sirák könyvének egyes helyein (11,20 és21) használta először e szót kifejezetten a mai értelemben, majd hamarosan felvette mai jelentését az összes protestáns nép világi nyelvében. ... A lutheri bibliafordítás előtt a hivatás ... a mai, világi értelemben egyetlen nyelvben sem fordul elő."²

A *lutheri hivatásetika* lényege a következő: Isten tetszésének elnyeréséhez egyetlen út vezet, mégpedig az evilági köteleességek teljesítése. Isten előtt minden hivatás egyenlő és egyaránt kedves. Az ember akkor jár el helyesen, ha megmarad abban a hivatásban, amelybe Isten állította, s törekszik hivatása mind teljesebb és tökéletesebb betöltésére.

Luther szakított a középkori hivatás értékeléssel, amely a korabeli katolikus felfogást is jellemezte. Szembehelyezkedett azzal az állásponttal, amely csak a papi-egyházi munkát és szolgálatot tartotta Isten által szentesítettnek. Így a polgári foglalkozásokat alacsonyabbrendűnek tüntette fel, a világi foglalkozásokat nem tekintette hivatásnak.

Luther elítélte a szerzetesi életformát, és kimondta, hogy nem a világtól elzártan kell végezni munkánkat az Ő dicsőségére, hanem a világ nehézségei és kísértései között. Azt tanította, hogy Isten úgy teremtette az embert, hogy hivatását ne a kolostorokban, hanem a világban végezze. Arra hivatunk el, hogy Istent a hétköznapi életben, az e világban kijelölt munkahelyen szolgáljuk. "Isten szorgalmat és hűséget követel minden hivatásban."³ A mindennapi munka becsületes és szorgalmas végzése Isten dicsőítésének legfőbb eszköze. Ha az ember dolgozik, voltaképpen Istennek engedelmeskedik, és ilyen szempontból a munka is istentisztelet. A hétköznapi életben mutatott hűséges helytállás lesz a próbája, mutatója az Istennel való belső kapcsolatunknak.

Luther egyik legnagyobb hatású teljesítménye, hogy a katolikus felfogással szemben határozottan megnövelte az evilági hivatás szerint végzett munka erkölcsi hangsúlyát és az érte járó vallásos jutalmat. A megváltozott hivatásszemlélet, az evilági munka erkölcsi

felértékelése, ösztönzően hatott a gazdasági élet fejlődésére, mivel ledőlt a válaszfal a kolostor és a piac között, és így az ember munkája közben, sőt munkájával is dicsőíthette az Urat.

Luther reformátori tevékenységének kezdetén azt tanította, hogy az evilági kötelességek teljesítése az egyetlen út Isten tetszésének elnyeréséhez, Isten ezt és csakis ezt akarja, s éppen ezért Isten előtt teljességgel egyenlő minden munka, minden hivatás. Luther szemében tehát a kereskedelem és a banki tevékenység is hivatás. De évek múltán, - minél inkább bekapcsolódott a világi ügyek intézésébe- ezeken a tevékenység területeken találkozott a legtöbb visszaéléssel, ellentmondással. (Például tapasztalta, hogy a pápai kúria fenntartotta továbbra is a kamatszedési tilalmat, ugyanakkor a bankoktól kapott kölcsönök után nem is alacsony kamatot fizetett.) Így a továbbiakban különbséget tett a kereskedelem és a banki tevékenység törvényes és törvénytelen formái között, és igazán üdvösnek csak a földművelő munkát tartotta.

A kereskedelemnek két formáját különböztette meg az "Asztali beszélgetések"-ben/⁴.: a "jog szerinti polgári kereskedés"-t és az "istentelen" kereskedést.

A középkori tradícióval szemben ő már nem általában a kereskedelmet ítéli el, hanem csak azt a formáját, amely nagy nyereségre törekszik, és a jog szerinti polgári kereskedelmet megengedhetőnek tartja.

Az igazságos kereskedést egy mennyiségi határhoz köti. A jog szerinti polgári kereskedés méltányos nyereséget eredményez. *Méltányos nyereség* pedig az, ha húsz phenning egyet fiadzik, vagy száz arany egy aranyat hoz. Úgy véli, hogy a kereskedelemben az ennél nagyobb nyereség túrhetetlen, átkozott.

Luther szerint az ember hatalmas bünt követ el, ha a *kapzsiság* keríti hatalmába a kereskedelemben. A kapzsiság semmiféle határt nem ismer, és "útjában áll minden világi rendnek, igazságnak, szorgalomnak. - Mindenki csak azzal törődik, hogy sok pénzt kaparjon és harácsoljon össze, s a kenyeret és a testnek szükségéhez tartozó más dolgokat korántsem becsülik a kapzsi annyira, mint a pénzt, bár a pénzt meg nem zabálhatják. Mégis minden pénzért esik meg a világban. a kapzsi csak a Mammont szolgálják."/⁵.-írja.

A kapzsiság szüli az egyik legáltalánosabb bünt, a *lopást*. "A *hetedik parancsolat*"-ban a lopást a következőképpen értelmezi: "A lopás ... más valaki javainak megszerzése. Ebbe pedig beleértendő röviden mindennemű haszonszerzés felebarátunk kárára, bármiféle viszonylatban."/⁶.

Így az *istentelen kereskedés is lopás*, mert minden esetben a fogyasztót (a felebarátot) károsítja meg, akár a nagykereskedő követi el a piacon, a szatócs a boltban, akár a szolgáltató a szolgáltatások elmulasztásával, a mesteremberek az áru minőségének rontásával, vagy a termelés monopolizálásával.

Az istentelen kereskedelem eszközei az emberek megrablására: a hamis áru, a hamis mérték, a hamis súly, hamis pénz. Istentelen kereskedés folyik a piacon, "ahol egyik a másikat nyíltan csalja hamis áruval, mértékkel, súllyal, pénzzel, rászedi ravaszkodással és szokatlan csellel ..."/⁷.

Az istentelen kereskedőket "székes rablók"-nak nevezi, mert székekben ülnek, nemes uraknak, tisztességes polgároknak hívják őket és a jogosság látszatával rabolnak és

lopnak.

Élesen bírálja a pápai hatalmat, melyet a tolvajok fejének és legfőbb védnökének nevez, hiszen "összerabolta a világ minden kincsét, sőt birtokolja is mind a mai napig."/8.

A nagy nyereszkeskedésnek Luther szerint két dolog állja útját: az egyik a fejedelmi hatalom piacot kontrolláló és reguláló szerepe; a másik a konkurencia, amivel Isten bünteti a tolvajokat. Így ír: "Ha sokat lopsz, nagyon vigyázz, hogy kétszer annyit ne lopjanak tőled, és aki erőszakkal és jogtalanul rabol és szerez, annak el kell tűrnie azt is, hogy más ugyanúgy bánik vele. Mert Isten mesterien ért ahhoz, hogy mivel mindenki rabolja és lopja egymást, egyik tolvajjal bünteti a másikat. Honnan vennénk különben elég akasztófát és kötelet?"/9.

Luther különböző írásaiban nemcsak az "istentelen" kereskedés, de a nyereségvágy motiválta *banki tevékenység* ellen is fellépett. Pedig az ő korában a pénz valóságos szerepe, a *pénz* valóságos természete radikálisan átalakult: a pénz általános *csereeszközből* egyre inkább kamatozó *tőkévé lett*. Ennek a valóságos folyamatnak megfelelően lassan átalakult a pénzre vonatkozó elmélet is. De Luther még azon gondolkodók közé tartozik, akik a *pénz tőkeként való működését elvben tiltják, és csak némely kivételes esetekben engedélyezik*.

Kezdetben úgy gondolta, hogy a szorult helyzetben lévő felebaráton fizetség nélkül segíteni kell. Arra tanít, ha pénzt adunk kölcsön, ingyen adjuk, vagy csak a kölcsönzött összeget kérjük vissza. Az uszorásokat a pénzkölcsönzőket mély megvetéssel emlegeti. Például a *Fuggerekről*¹³. Így vélekedik: Nem lehet "... igazságos és istennek tetsző, ha valaki egyetlen emberi élet alatt oly sok és oly királyi javakat hord össze egy rakásra."/11. Később Luther álláspontja a pénzkölcsönzésről, a kamatszedésről némileg megváltozott. Egy 1540-ben kelt *az uszoráról szóló levelében ("an die Pfarherrn wider den Wucher zu predigen")* továbbra is kitar uszoraellenes nézetei mellett. A kamatot továbbra sem nyilvánítja egyértelműen megengedhetőnek. Ugyanakkor *két kivételes esetben jogosnak tartja*, és engedélyezi a kamatszedést. Jogosnak ítéli a kamatszedést a *"kettős károsulás": a "felmerülő kár" és az "elmaradó haszon" eseteiben.*¹².

A *"felmerülő kár"* esete áll fenn akkor, ha például a kölcsönadó nem kapja vissza a kitűzött határidőre a pénzét. Ugyanakkor neki magának pedig fizetnie kell egy másik relációban, és ebből költségei származnak. Ez az eset gyakorlatilag a késedelmi kamat esete.

Az *"elmaradó haszon"* esete áll fenn Luther szerint akkor, ha valaki pénzét kölcsönadja és így elesik olyan nyereségtől, amelyre vásárlással szert tehetett volna. Például, ha valaki földet vagy kertet vásárol, akkor élvezi annak termését, gyümölcsét. Ilyen javaktól esik el az, aki a föld vagy kert vásárlása helyett, a pénzét kölcsönadja. Ilyen esetben jogosnak tartja az elmaradt haszonnal megegyező kamat követelését.

Mindazon esetekben tehát, amikor a kölcsönadó valóban kárt szenvedett (*"igazi károsulás"*) amiatt, hogy nem rendelkezett a kölcsönzött pénzüsszeggel, - jogos a kamatszedés. Ilyen esetekben egyfajta kártérítés illeti meg a hitelezőt. De más a helyzet -hangsúlyozza Luther-, ha a kárnak csak a lehetősége áll fenn, ilyenkor nem szedhető kamat, mivel a kár nem *"szükségszerű"*, csak *"eshető"* (*"nem igazi, hanem képzelt károsulás"*).

Luther tehát általában tiltotta a pénz kölcsönzését uszorára. De két kivételes esetben

jogosnak tartotta a kamatigényt. A Luther által még kivételnek tekintett "kettős károsulás" esete azonban, a valóságban egyre inkább olyan általános elvvé és gyakorlattá vált, amely minden pénzkölcsönzés esetében indokolta a kamatigényt.

Luther gazdaságetikai tanításának fő érdeme az emberi munka, a hivatás erkölcsi felértékelésében áll. Abban, hogy megteremtette az emberi munka becsületét. Ugyanakkor erősen korlátozta az emberek pénz- és nyereségvágyát. Elítélte a pénznek, a tőkének a felhalmozását. Hangsúlyozta, hogy "a pénzszerzést hagyd az istentelenekre!" Luther hivatás-etikája tehát nem áll közvetlen, nem áll szoros kapcsolatban a "kapitalista szellem"-mel, a kapitalizmus kialakulásával.

A kálvini tanítás világosabb összefüggésben áll a kapitalista fejlődéssel. Kiváltképp vonatkozik ez a megállapítás Kálvin pénz- és kamatelméletére.

2. Kálvin pénz- és kamatelmélete

Kálvint sokszor méltatták mint teológust, mint prédikátort, jogászt vagy mint politikust, de a gazdasági nézeteiről kevesebb szó esik. Pedig Kálvinnak a hivatásról, a tőkegyarapodásról, a pénzről és a kamatról szóló megállapításai jelentős hatással voltak a korabeli gazdasági élet alakulására.

A *kálvini hivatásfelfogás* Luther hivatásetikájából indul ki. De Kálvin hangsúlyosabbá tette a hivatás megszentelt voltát. Azt tanította, hogy nemcsak világi hivatásunkban lehetünk Istennek tetsző emberek, hanem éppen a hivatásunk végzésével leszünk azokká. Kálvinnál a becsületos, szorgalmas munka maga, Isten dicsőítésévé válik. A lutheri "hit általi üdvözülés" elve, Kálvin felfogásában a "tettek általi üdvözülés" elvévé alakult át. Kálvin egyik jellegzetes dogmája a "kegyelmi kiválasztás" értelmében, az embereknek csak egy töredéke elhivatott az üdvözülésre. A hívők számára alapvető kérdéssé vált, hogy ki a kiválasztott. A bizonyosság megszerzésére Kálvin szerint a legkiválóbb eszköz a fáradhatatlan hivatásvégzés. A hívő saját kegyelmi állapotát az aszketikus cselekvéssel biztosíthatja. Kálvin felfogásában a hitnek igazolnia kell magát objektív működésében, a hit legyen "fides efficax" ("hathatós hit").¹³ A "fides efficax" mindig aktív tevékenységben megmutatkozó élő hit. A kálvini "aktivitás teológia" arra ösztönöz, hogy: "Dicsőítsd Istent szorgalmas munkáddal!"¹⁴.

Hirdette, hogy az ember munkára van teremtve. Nem tartotta azonban Istennek tetsző magatartásnak, ha valaki eredeti hivatását feladva más területen kezdett munkálkodni. "Olyan ... az élet, mint egy őrhely (statio), amelyre az Úr állított bennünket, s amelyben ki kell tartanunk, amíg Ő vissza nem hív. ... Minden egyes ember számára tehát élete útja mintegy az Úr által rendelt őrállomás, hogy élete folyamán ide-oda ne vándoroljon."¹⁵.

A munkát mint kötelességet írta elő mindenki számára: "mindenki köteles dolgozni", ugyanakkor "mindenkinek joga is van a munkához". A szorgalmas munkálkodókkal szemben kárhoztatta a semmittevőket, a haszontalanokat, akik más verítékéből élnek, de maguk nem járulnak hozzá semmivel a közjóhoz. Megtiltotta a koldulást, és hangsúlyozta a Szentírás azon tanítását, hogy aki nem dolgozik ne is egyék.¹⁶

Hivatásszemlélete hatalmas ösztönzője lett a gazdasági fejlődésnek. A kálvini aszkézis -által, hogy egyfelől fáradhatatlan munkálkodásra, másfelől a fogyasztás visszafogására ösztönzött¹⁷, - összességében a tőkegyarapodás, a tőkefelhalmozás irányába mutatott. Kálvin a *tőkegyarapodás* megítélésének kérdésében szintén a lutheri tanításból indult ki, amennyiben különbséget tett a "*törvényes haszon*" és az "*igaztalan meggazdagodás*"

között. A törvényes haszon: bizonyos foglalkozások szükséges következménye. Az igaztalan meggazdagodás: a felebarátunk rovására történő vagyonnövelés. Úgy gondolja, hogy Isten megengedi a törvényes hasznot, amennyiben az bizonyos hivatások szükséges velejárója. Ugyanakkor Isten mint a világi javak tulajdonosa a javakat csak birtokba (kölcsonbe) adta az embereknek, azzal a feltétellel, hogy "felebarátaink javára sáfárkodjunk velük." Kálvin a gazdagságot önmagában nem tartja elítélendőnek. Sőt úgy véli, hogy a gazdagság lehetőséget ad az adakozásra. Csak akkor veti meg a gazdagságot, ha az a felebarátot sérti és Istentől elfordítja az embert.

Tanításában tehát megtalálható: egyfelől a tőke magánkézben való felhalmozásának, másfelől a tőke karitatív alapon történő újraelosztásának a gondolata is. Kálvin a tőkegyarapodás általános kérdésein túl külön foglalkozik a *pénz tőkeként* való funkcionálásának a kérdéseivel.

Kálvin korában a katolikus egyház hivatalos álláspontja szerint: tilos volt a kamatszedés. A kamatszedés tilalmát még a 787. évi II. niceai zsinat mondta ki. A katolikus egyház hivatalos álláspontja különböző döntéseiben és törvényeiben is tetten érhető. Például: 1179-ben a III. lateráni zsinaton hozott törvény alapján kiközösítéssel és az egyházi temetés megtagadásával büntették az uzsorásokat. 1273-ban X. Gergely pápa megparancsolta hűbéreseinek, hogy űzzék el országuk területéről a kamattilalmat áthágó kereskedőket, pénzkölcsönzőket. V. Kelemen pápa 1312-ban elítélte azokat az előljárókat, akik engedélyezték a kamatra adott kölcsönök folyósítását, és még 1444-ben is, amikor Genf városa V. Félix (ellen)pápához fordult kiváltságainak elismeréséért, az uzsoráról szóló cikkelyeket törölni kellett a dokumentumból.

A kamattilalmat az egyház két fő pillérrel támasztotta alá: egyrészt a Biblia tanításaira hivatkozott,¹⁸ másrészt a keresztény teológusokra, akik -Arisztotelész nyomán- tagadták a pénz produktivitását.

A korabeli gyakorlat azonban eltért az elmélettől. Rendszeresen kijátszották a törvényt, a kamatot általában késedelmi kamatnak tüntették fel. Az egyház is gyakran vett fel kamatra pénzt, így maga az egyház is paradox helyzetbe került.

Kálvin gazdaságetikája feloldotta az elmélet és a gyakorlat közötti több évszázados konfliktust.

Pénz-és kamatelméletét elsőként egy 1545-ös levelében (De usuris) fejtette ki, majd az 1554-ben publikált, Mózes II., III. és V. könyvének részleteihez írott kommentárokból, az 1557-es a 15. zsoltárt magyarázó írásában és végül az 1565-ben megjelent Ezékiel próféta szövegrészletéhez írott magyarázataiban.

Kálvin levele barátai közül egyhez:

A "*De usuris*" címen ismert írása, válasz egy levélre/¹⁹, amelyben a kamat jogosságát illetően kéri ki Kálvin véleményét. Ebben a levélben Kálvin feloldja a kamattilalmat, "mert ha teljesen megtiltjuk a kamatot, -írja- akkor szorosabban kötjük meg a lelkiismeretet, mint azt maga Isten teszi."²⁰ Elismeri a kamatszedés jogosságát és bizonyos kivételektől eltekintve engedélyezi azt. Míg Luther elvben szigorúan tiltja a kamatszedést és csak kivételesen engedélyezi, addig Kálvin elvben határozottan megengedi és csak kivételesen tiltja meg.²¹

Cáfolja az eddigi filozófiai-, teológiai hagyományt, amely szerint a kamat idegen a Szentírás szellemétől. Így ír: "Semmiféle bizonyíték nincs az írásban arra nézve, hogy

minden kamat teljességgel elítélendő dolog lenne."/22. Ugyanazokat a bibliai helyeket veszi sorra és magyarázza, mint elődei, mégis más eredményre jut.

Fontos megemlíteni, hogy Kálvin *kétféle kölcsönt különböztet meg*: az egyik a *fogyasztási kölcsön* (pret de consommation), a másik pedig a *produktív kölcsön* (pret de production).

A *fogyasztási kölcsön* nem képvisel termelőerőt az adós számára, és így semmiféle elismerés, vagy jutalom nem jár érte. A kölcsönnek ez a fajtája a megélhetést, a megsegítést szolgálja, karitatív jellegű, kamatmentes kölcsön.

A *produktív kölcsön* esetében viszont, amely a kölcsönt felvevő munkájával együtt új értéket hozhat létre, jogos lehet a jutalmazás, a kamat. A produktív kölcsön valamilyen vállalkozásra adott kölcsön, amellyel az adósnak módjában áll nyereséghez jutni, ezért kamatozó kölcsön.

Kálvin úgy véli, hogy a Szentírás csak az első típusú kölcsönről beszél, hiszen a második csak a későbbi századok terméke.

Ezek után érthető Kálvin magyarázata Lukács Evangéliumának híres részletére: "Mert Krisztusnak közönségesen értelmezett nagyon világos mondása, hogy ti.: *adatok kölcsönt semmit érte nem várván*, (Luk. 6. 35.) hamisan volt ebben az értelemben elcsavarva. ... Krisztus szavai egyenlő értékűek azzal, ... hogy szegényeknek előbb legyünk segítségére, mint a gazdagoknak."/23. Krisztusnak a kamatellenzők által legtöbbször idézett mondata, nem a kamat teljes tilalmáról szól, hanem a szegények támogatására buzdít, a fogyasztásra (megélhetésre) adott kölcsön elsődlegességére hívja fel a figyelmet. Ebben az esetben valóban bűn lenne kamatot kérni, mivel az ellenkező a méltányosság elvével. A keresztény teológusok másik fő érve a kamat ellen azokból az ószövetségi írásokból táplálkozik, amelyek szigorúan megtiltották a kamat szedését a zsidóknak az egymás közötti kereskedelemben. Kálvin szerint a helyzet sokat változott azóta, és a keresztény közösséget nem lehet azonosítani a zsidó közösséggel. Többek között azért sem, mert a 16. századra a kereskedelem olyan radikális változásokon ment keresztül, hogy racionálisan gondolkodva elképzelhetetlen a keresztények közötti kamat megtiltása. (Ez a vélemény is bizonyítja Kálvin dinamikus bibliaszemléletét, amely a Szentírás mondanivalóját más-más történelmi helyzetekre másképpen értelmezi.)

A *De usuris* eddig vizsgált része a kamat és a Szentírás közötti ellentmondást cáfolta, - megteremtve ezzel a kamatszedés elvi lehetőségét. A tanulmány következő része a *pénz produktivitását* és ennek alapján a kamatszedés jogosságát bizonyítja. A pénz produktivitásának felismerése és bizonyítása a *De usuris* legnagyobb horderejű újítása. Kálvin szakít a pénz természetére vonatkozó korábbi állásponttal. Cáfolja azt az Arisztotelészre hivatkozó és az egész középkorban jellemző felfogást, miszerint a pénznek -ellentétben a termőfölddel- nincs hozamképessége. Elvetette Aquinói Tamás azon dogmáját és a neki megfelelő joggyakorlatot, amely a pénz improduktivitását állította. Kálvin a pénzt már nem a fogyasztó szemszögéből vizsgálja, mint elődei, hanem a kereskedő, a bankár szemszögéből. Kimutatja, hogy a pénznek a benne rejlő fémértéken túli értéke, hozama lehet, ha nem ládafiába zárva őrzik, hanem befektetik, forgatják, használják. A keresztény teológusok kamatellenes okoskodása "az én ítéletem szerint teljesen értéktelen: hogy t. i. a pénz nem szül pénzt. ... ha Ön a pénzt szekrénybe zárja az nem fog szaporodni. És közülünk nem is ad senki semmit kölcsön éppen csak azért, hogy úgy heverjen a pénze hiába és semmi hasznot se húzzon belőle. Mert a haszon nem a pénzből, hanem annak jövedelméből származik."/24.-írja a levélben.

A továbbiakban megfogalmazza a *De usuris alaptételét*/25.: "A kamatról nem Istennek bizonyos határozott és sajátlagos rendelése alapján kell ítéletet mondanunk, hanem

csupán a *méltányosság szabálya* szerint."/26.

Kálvin a méltányosság elve szerint mondja el véleményét a *jelzálog intézményéről* is.

A katolikus egyház korabeli felfogása szerint a pénzkölcsönzés jelzálogra, - erényes, megengedett dolog. Ezzel szemben a pénz kölcsönzése csekély használati díj, azaz kamat fejében, - bűnös, tiltott dolog.

Kálvin összeveti a jelzálog elfogadott intézményét a kamat tiltott intézményével, és arra a következtetésre jut, hogy egyik sem méltányosabb a másiknál. Úgy ítéli meg, hogy nincs lényeges különbség a jelzálog és a kamat között. A különbség csupán az elnevezésekben van. Márpedig "csak a nevekre tekinteni, s nem az igazságot becsülni, ... a nevek felcserélésével az erényt bűnné, vagy a bűnt erénnyé változtatni,..." /27.-helytelen eljárás. Nem az elnevezéseken múlik egy dolog erényes vagy bűnös volta. Nem a szavak, nem a kifejezések módjai, hanem maguk a dolgok azok, amelyek szerint valamit meg kell ítélni. A fentiek alapján a jelzálog intézményéhez hasonlóan a kamatot is feloldotta az egyházi tilalom alól. De látja azt, hogy milyen súlyos erkölcsi következményekkel járhat, ha teljesen "szabadjára engedik" a kamatot. Ahhoz, hogy a méltányosság elve érvényesüljön a kamatszedésnél bizonyos megszorításokat fogalmaz meg.

A következő hét pontban korlátozza a kamatszedés szabadságát:

Az első két kivétel a fogyasztásra adott kölcsön kamatmentességét és elsődlegességét írja elő:

1. Ne vegyenek kamatot a szegényektől!

2. Aki kölcsönt ad ne legyen annyira nyereségre sóvárgó, hogy emiatt hanyag legyen kötelessége teljesítésében és ne nyomja el a szegény "testvéreket".

A harmadik kivételben megfogalmazza azt, hogy a méltányosság elve szabályozza a kölcsönadó és a kölcsönvevő viszonyát:

3. Semmi olyan ne jöjjön közbe, ami nincs összhangban a természetes méltányossággal, Krisztus következő parancsolatával: "És a mint akarjátok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is akképpen cselekedjétek azokkal." (Luk. 6. 31.)

A negyedik kivétel egy gyakorlati szabályt határoz meg, amelynek alapja megint csak a méltányosság:

4. Aki kölcsön vesz azzal a pénzzel ugyanannyit vagy még többet nyerjen, mint a kölcsönzött összeg.

Az ötödik kivétel Isten iránti felelősségre hívja fel a figyelmet a gazdasági életben is:

5. Ne a közönséges és bevett szokás szerint ítéljük meg azt, hogy mi van számunkra megengedve, hanem az Isten beszéde szerint való szabályhoz tartssuk magunkat.

Kálvin genfi működése során különböző szociális intézkedések bevezetésével sokat tett a közjó érdekében. Ezt a szemléletet -a közérdek elsődlegességét- tükrözi a hatodik kivétel:

6. Ne csak annak privát javára tekintsünk, akivel dolgunk van, hanem gondoljuk meg azt is, hogy mi hasznos a köznek.

Végül Kálvin a kamat mértékéről szóló tanítását alárendeli az adott ország törvényeinek:

7. A kamatszedésnél ne lépjék át azt a mértéket, amelyet az illető ország vagy hely törvényei megengednek.

Mózes II., III. és V. könyve kamattal foglalkozó részeinek magyarázata:

Az 1554-ben publikált kommentárban Kálvin a következő bibliai helyeket elemzi:

"Ha pénzt adsz kölcsön az én népemnek, a szegénynek a ki veled van; ne légy hozzá olyan, mint a hitelező; ne vessetek reá uzsorát." (Mózes II., 22/25)/28.

"Ha a te atyádfia elszegényedik, és keze erőtlenné lesz melletted, segítsd meg őt, akár

jövevény, akár zsellér, hogy megélhessen melletted.

Ne végy ő tőle kamatot vagy uzorát, hanem félj a te Istenedtől, hogy megélhessen melletted a te atyádfia.

Pénzedet ne add neki kamatra, se uzoráért ne add a te eleségedet." (Mózes III., 25/35-37)²⁹.

"A te atyádfiától ne végy kamatot: se pénznek kamatját, se eleségnek kamatját, se semmi egyébnek kamatját, a mit kamatra szokás adni.

Az idegentől vehetsz kamatot, de a te atyádfiától ne végy kamatot, hogy megáldjon téged az Úr, a te Istened mindenben, a mire kinyújtod kezedet azon a földön, amelyre bemégy, hogy bírjad azt." (Mózes V., 23/19-20)³⁰.

Kálvin e részletek magyarázatát azzal kezdi, hogy a kamattal kapcsolatos bármiféle vélemény alapja csakis a keresztény tanítás azon pontja lehet, miszerint a földi javak esetében is érvényesülni kell a szolidaritás eszméjének. A társadalmi igazságosság keresztényi értelmezés szerint a szeretetből, a könyörületességből és az irgalmasságból táplálkozik, vagyis igazságtalanságot követ el az is, aki nem adja meg felebarátjának azt, amit a szeretet parancsol.

A bőkezűség része az igazságosságnak, méghozzá annyiban, hogy aki nem segít szűkséget szenvedő testvéreinek, amikor tud, az igazságtalanságot követ el. Kálvin azt is megjegyzi itt, hogy a keresztényi szeretet egyik legszebb kifejeződése lehet az önzetlen kölcsönzés. Mert nem szettünk igazán, hacsak nem kölcsönzünk, semmit vissza nem várván, ahogy Jézus tanítja.

Ezután megismétli, amit már az előbb bemutatott levélben is elmondott, miszerint a kamattilalom ma már nem működik közösség-összetartó erőként, mint ahogy tette ezt a mózesi időkben. Mitöbb, mivel a törvények értelmében idegenekkel szemben lehetett kamatot kérni, csak zsidókkal szemben nem, ezért egyértelművé vált, hogy a tiltás egy, csak a zsidókra vonatkozó politikai törvény, és a ma élők feladata a bibliai versben levő diszkrimináció feloldása. De vajon rossz-e az uzora maga? - Kálvin tudta, hogy az uzorás szó mindig is megvetés és gyűlölet tárgya volt a világtörténelem folyamán. Már az ókorban is úgy tartották, hogy uzorára kölcsönt adni, és elválni valaki torkát két hasonszörű dolog. Kálvin újítása az volt, -miközben magát a kamatot nem tartotta szükségszerűen rossz dolognak- hogy kimondta: a tényeket mindig alaposan meg kell vizsgálni, nehogy véletlenül pontatlan kifejezést használjunk az események leírására. Az egyetlen módszer, amivel valóban elkülöníthetjük a kamat elvetendő formáját, a megengedettől az a keresztényi méltányosság, hiszen Isten előtt nem számítanak a szavak, amelyek mögé elrejtjük az igazságot, csak maga az igazság. Végezetül megemlíti két esetet, amikor a kamat teljesen jogos:

1. Ha az adós rossz szándékból nem törleszti adósságát időben.
2. Ha a kölcsön produktív, vagyis valamilyen érték létrehozásában vesz részt.

A 15. zsoltár magyarázata:

Természetesen nem az egész 15. zsoltár foglalkozik a kamat-, illetve az uzora kérdésével, hanem csak egy része, az 5. vers, ami így szól:

"Pénzét nem adja uzorára és nem vesz el ajándékot az ártatlan ellen.

A ki ezt cselekszi, nem rendül meg soha többé." (Zsoltárok könyve 15/5.)³¹.

Kálvin az elemzést azzal kezdi, hogy bizonyos szempontból hasznos a kamattilalom, hiszen amint eltűrik a kamatszedés bizonyos formáit, rögtön utat nyitunk a visszaéléseknek is. De az is igaz, hogy a kamatszedés teljes tilalma azzal jár, hogy a

becsületeseket és a becstelenekeket is ugyanolyan büntetésben részesítjük, ami viszont arra ösztökéli az előbbieket, hogy az utóbbiakat utánozzák. Mivel akkoriban a kamatszedés általános tilalom alá esett, így nem lepődik meg azon, ami saját iménti eszmefuttatásából következik, vagyis, hogy "valóban ritka dolog látni valakit, aki becsületes ember és egyszersmind uzsorás."/32.

A továbbiakban Kálvin hitet tesz amellett, hogy a munka semmi esetben sem szenvedhet kárt a tőke, a pénz miatt. Véleménye szerint a hitelező megbecsülése és bére nem lehet akkora, mint a munkásé, mivel a hitelező munkája semmilyen erőfeszítéssel nem jár, mitöbb magát a kamatot is a munkás munkája termeli ki. Végeredményben pedig -és ez a kálvini kamatfelfogás egyik sarkalatos pontja- a pénz nem lehet nyereség alapja abban az esetben, ha jövedelme, a kamat a szegények hátrányosabb helyzetbe kerülésével jár együtt.

Kálvin ezt a kamattal kapcsolatos kommentárját is hasonló gondolattal zárja, mint a bemutatott levelet, vagyis, hogy ha mindenki azt tenné a másikkal, amit szeretne, hogy vele tegyenek, akkor nem kellene hosszú vitákat rendeznünk az uzsora kérdéséről.

Ezékiel próféciájának magyarázata:

Ezékiel próféta könyvének következő részeiben foglalkozik a kamat kérdésével:

"És ha valaki igaz lesz, és törvény szerint igazságot cselekszik; És senkit nem nyomorgat, az adósnak a zálogot visszaadja, ... az éhezőnek kenyerét adja és a mezítelent ruhával befödi; ... Uzsorára nem ad, kamatot nem vesz, ... És ha erőszakos fiat nemz, a ki vért ont és csak egyet is cselekszik amazokból; ... A szűkölködőt és szegényt nyomorgatta, ... zálogot vissza nem adott, ... Uzsorára adott és kamatot vett: és az ilyen éljen? Nem él! Mindezeket az utálatosságokat cselekedte, halállal haljon meg, az ő vére legyen ő rajta!" (Ezékiel 18/5-13.)/33.

Az ezékieli törvény szava kemény, az uzsorásokra egyenesen halált kiált. Kálvinnak tehát itt különösen figyelnie kell a becsületes kamatszedő fogalmának körülhatárolására. Még egyszer hangsúlyozza tehát, hogy ennek megítélésekor nem a szavakra, hanem a valódi tényekre kell figyelmünket összpontosítanunk. Ezután -még mindig a becstelen és becsületes uzsorás közötti határvonal meghúzásával kísérletezve- azt állítja, hogy a kamatokból megélni akaró ember, becstelen. Úgy véli, hogy uzsorakamatra adni kölcsönt nem egyszerűen becstelen és nemtelen formája a haszonszerzésnek, de bizonyosan méltatlan is egy becsületes, keresztény emberhez. Ezzel szemben bizonyos esetekben, -ha a kamat nem túl magas, és ha nem szegény embernek kölcsönzünk,- a kölcsön után jogosan szedhetünk kamatot. Végezetül arra hívja fel a figyelmet, hogy mivel a kamat a gazdasági élet elengedhetetlen velejárója lett, fontos, hogy az illetékesek figyelme ne forduljon el soha ettől a sok csapdát rejtő területtől, hogy a becsületes hitelezőket megvédjék, a becstelenekeket pedig megbüntessék.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Kálvin fenti írásaiban feloldotta a kamattilalmat, és meghirdette a kamatszedés szabadságát a méltányosság és a szeretet törvényének figyelembevételével. Felismerte a megváltozott kor új gazdasági kihívásait. A Szentírás szó szerinti értelmezése helyett, a Bibliában az isteni üzenetet keresve, meg tudta adni a gazdasági életben felmerült kérdésekre a spontán módon már kialakult válaszok elméleti megalapozását. Így a maga teoretikus módján hozzájárult a kapitalista gazdaság kifejlődéséhez. De nemcsak teoretikusan, hanem gyakorlati intézkedéseivel is előmozdította a kapitalista kibontakozást. Genf városát felvirágoztatta, "protestáns Rómá"-vá tette. A genfi városállam felvirágoztatásához azzal is hozzájárult, hogy a kamatra kölcsönzést törvényesítette, a megfelelő kamatlábat megállapította. Ezen túl a bankok és

a különböző pénzintézetek működését lehetővé tette. Ő maga is alapított egy keresztény bankot. Ugyanakkor nem feledkezett meg a társadalom szegényebb rétegeiről sem. Egész élete során megpróbálta összehangolni a felebaráti szeretetet, a szolidaritást és a gazdasági növekedést. "Megállás nélkül küzdött azért, hogy fenntartsa a gazdasági jólét és a társadalmi igazságosság közötti törekény egyensúlyt."/34.

Jegyzetek:

¹ Luther újszerű bibliafordítása megteremtette a német irodalmi nyelv alapjait is. "A németek számára ... a Luther-Biblia volt a könyv, amely az elkövetkező két-három évszázadon át nyelvüket formálta. ... Még a német klasszikusok költészete sem képzelhető el Luther német nyelve nélkül." (Richard Friedental: Luther élete és kora. Gondolat, 1983., 374.o.)

² Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat, 1982., 90-91.o.

³ Luther: Asztali beszélgetések. Helikon, 1983., 222.o.

⁴ János választófejedelem Luthernek ajándékozta az Ágoston-rend wittenbergi kolostorát, amelyben Luther házasságkötése előtt is lakott - szerzetesként.

A házba Luther felesége kosztos diákokat fogadott. Ők és Luther vendégei voltak az asztali beszélgetések résztvevői, hallgatói és lejegyzői.

Az asztali beszélgetések már a húszas években is folyhattak, de csak 1531 nyarán kezdték jegyezni őket. Egy Konrad Cordatus nevű diák, aki 1531 május végén érkezett Wittenbergbe azt írta, hogy ő volt az első, aki Luther asztalánál rendszeresen jegyzetelt, az ő példáján felbuzdulva kezdték Luther szavait mások is lejegyezni. A jegyzetelés ezután Luther haláláig. 1546-ig tartott.

⁵ Luther: Asztali beszélgetések. Helikon, 1983.,38.o.

⁶ Luther Márton Nagy Kátéja. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest, 1957., 130.o.

⁷ Uo. 131.o.

⁸ Uo. 132.o.

⁹ Uo. 134.o.

¹⁰ A Fugger család augsburgi kereskedő és bankárcsalád. A kisparaszti rétegből származó Fuggerek a kelme- és fűszerkereskedésből gazdagodtak meg (14-15.sz.). Az idősebb ág (őz címeres Fuggerek) a 15. század végén csődbe jutott, a fiatalabb ág (liliomos címeres Fuggerek) viszont felvirágzott Gazdag Jakabbal (1459-1525), aki a rézexportot csaknem teljesen monopolizálta. Európa-szerte megsokszorozta bankfiókjait és -többek között- a Habsburgok hitelezője lett. A Fugger-bankház nagy szerepet játszott a római kúria pénzügyi tranzakcióiban és erősen érdekelve volt a németországi búcsúüzletekben.

¹¹ Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat, 1982., 101.o.

¹² A kettős károsulás (duplex interesse), kategóriáját Luther a római jogból kölcsönözte.

¹³ Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat, 1982., 153.o.

¹⁴ Békési Andor: Kálvin szociáletikája. Theológiai Szemle, 1964/11-12., 360.o.

¹⁵ Kálvin János: Tanítás a keresztyén vallásra. Magyarországi Református Sajtóosztály, Budapest, 1991., 147-150.o.

¹⁶ Kálvin nemcsak prédikált ezekről a kérdésekről, hanem elveit a gyakorlatban is megvalósította. Genfben szigorúan büntette a henyélést, üldözte a munkakerülést, és a munkát kötelezővé tette. A szegénység és a munkanélküliség kérdését nem alamizsna osztogatásával (mint a középkorban), hanem új munkahelyek teremtésével oldotta meg. Posztószövő üzemet nyitított és két hanyatlásban lévő iparágat, az aranyművességet és az óragyártást felújította és virágzóvá tette.

¹⁷ "Kálvin ... az egyének teljesítőképességét az ultra non posse határáig fokozta, ami a produktivitást hihetetlen mértékben emelte. Viszont a fogyasztást a minimumra redukálta." (Dávid Gyula: Kálvin gazdasági etikája. Minerva, Kolozsvár, 1931., 18-19.o.)

¹⁸ Érdekes Max Weber véleménye ebben a kérdésben, aki azt állítja, hogy az egyház kamatellenességének valódi alapja nem magyarázható egyszerűen bibliai versekkel. Szerinte "elvi harcról van szó, amely a gazdaság etikai, illetve ökonómiai szempontú racionalizálása között zajlik", és ebben a vitában az egyház természetesen az etikai oldalt képviseli. Weber alaptézise az, hogy a kamat engedélyezése -lévén tisztán üzleti reláció- személytelenebbé tesz az emberek között bizonyos kapcsolatokat, és éppen ez az ami "bizalmatlanságba ütközik az etikai vallások részéről", hisz: "Ember és ember tisztán személyes kapcsolatát ... mindig szabályozni lehet etikailag. ... Nem adnak viszont

erre lehetőséget az olyan kapcsolatok, amelyek üzleti szempontból racionálisak." (Max Weber: Gazdaság és Társadalom 1-2. Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó, 1992., 279-280.o.)

¹⁹ A levél címzettje pontosan nem ismert, de a legtöbb kutató véleménye szerint egy Sachinus (Claude de Sachin) nevű ember lehetett, aki egy 1545. november 7-i levelében kérte ki a Reformátor tanácsát a kamatszedés kérdésében. A levélre adott választ először 1575-ben ismerhette meg a nagyközönség, amikor Beza Tivadar több más kálvini írással együtt publikálta.

²⁰ Sebestyén Jenő: Kálvin és a kapitalizmus. Kálvineum Rt., Marosvásárhely, 1911., 6.o.

²¹ Vitatott kérdés, hogy valóban Kálvin érdeme-e a kamatszedés elismerése. Tény az, hogy 1423-ban V. Márton pápa a kamattilalmat bizonyos korlátozásokkal feloldotta. Ám ez nem jelentette a kamatszedés tényleges legalizálását, a tiltás még sokáig fennállott. Az is tény, hogy Kálvin működése idején Genfben már engedélyezett volt az 5%-os kamat szedése, melynek értéke megfelelt a korabeli kereskedelem engedélyezett nyerségének. Túlzás tehát Kálvint az újkori kamatszedés kezdeményezőjeként emlegetni. De a kamattilalmat általánosan elméletileg Kálvin semmisítette meg.

²² Sebestyén Jenő: Kálvin és a kapitalizmus. Kálvineum Rt., Marosvásárhely, 1911., 6.o.

²³ Uo. 6-7.o.

²⁴ Uo. 9.o.

²⁵ Kálvin a következő dogmatikai kiindulópontját érvényesíti a kamat kérdésében: Isten bizonyos kérdésekben határozott, specifikus rendeleteket ad ki, amelyek egyértelműen szabályozzák az adott kérdésben teendőket. Másokat viszont -a méltányosság szabálya szerint- az emberre bízza, hogy tetszése szerint járjon el. Ilyenek például a közgazdasági kérdések. E gyakorlati problémákban az eljárásmodot az isteni parancsolat nem írja elő részleteiben. Ez azt jelenti, hogy a felmerülő vitás kérdésekben az ember szabad kezet kap, hogy döntsön. (Kónya István: Kálvinizmus és társadalomelmélet. Akadémiai Kiadó, 1979., 369.o.)

²⁶ Sebestyén Jenő: Kálvin és a kapitalizmus. Kálvineum Rt., Marosvásárhely, 1911., 9.o.

²⁷ Uo. 10.o.

²⁸ Szent Biblia. Magyar Biblia Társaság. Budapest, 1990., 84.o.

²⁹ Uo.134-135.o.

³⁰ Uo. 212.o.

³¹ Uo. 557.o.

³² Sebestyén Jenő: Kálvin és a kapitalizmus. Kálvineum Rt., Marosvásárhely, 1911., 8.o.

³³ Szent Biblia. Magyar Biblia Társaság. Budapest, 1990., 794.o.

³⁴ André Biéler: La pensée économique et sociale de Calvin. Genève, 1959., 475.o.

<http://www.inco.hu/inco8/global/cikk5h.htm>